

TASAVVUF PERSPEKTİFİNDE FÜTÜVVETİN ANLAM BOYUTU

Bekir KÖLE*

ÖZ

Fütüvvet, kavramsal çerçevede tasavvufufla sürekli etkileşim halinde olmuştur. Kur'ân'da, "fetâ" ve türevleriyle geçen fütüvvet kelimesi, peygamberler ve bazı marifet ehli kişiler için bir unvan olarak kullanılmıştır. Sûfiler de bu sebeple fütüvvet kavramının kökünü, onların örnek hayatlarında aramışlardır. Bundan dolayı makalede öncelikle, söz konusu şahsiyetlerin hangi davranışlarına binaen fetâ/ fitye şeklinde anıldığı hususu üzerinde durulmuştur. Ardından da fütüvvet nebevi bir miras olarak ele alınarak, bu konuda yapılan tarif ve yorumlar çerçevesinde, fütüvvet kavramına yüklenen anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak da bu anlamlardan öne çıkanlar, belli bir tasnif içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peygamber, Fütüvvet, Fetâ, Tasavvuf, Sûfi,

ABSTRACT

The Meaning Attributed to Futuwwa in The Perspective of Sufism

Futuwwa, within the conceptual framework, has been in continuous interaction with Sufism. The word of Futuwwa is mentioned as Fata and its derivatives in Quran is also used as a title for the prophets and some people of gnosis. For this reason Sufis have looked for the root of the concept of Futuwwa in their exemplary lives. So which behaviours of these people made them known as feta/fitye was focused in this article. Then the drew meaning of concept 'Futuwwa' was attempted to determine, according to its prophetic heritage concept within the framework of comments and definitions on it. As a result of that, the highlights of these meanings have been evaluated in certain classification.

Keywords: Prophet, Futuwwa, Fata, Sufism, Sufi.

* Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

Kökü peygamberlere bağlanan fütüvvet, güzel ahlâklı ve yetkin bireylerin inşâsında etkin rol almıştır. Onun bu misyonunu gerçekleştirmesinde tasavvufun önemli bir yeri vardır. Zira fütüvvet, hicri II. asırdan itibaren tasavvufla sıkı bir ilişki içerisinde olmuş ve kavramsallaşma sürecinde ondan önemli ölçüde etkilenmiştir. Sûfiler, fütüvvette var olan bir takım nitelik ve değerlere, Kur’ân ve Sünnetle temellendirmek suretiyle yenilerini katmış ve onu bir şemsiye kavram haline getirmişlerdir. Bunun yanında onu, geleneksel tasavvufi hiyerarşi içerisinde, belli bir incelik ve derinliğe taşımışlardır. Bu süreç içerisinde öyle bir noktaya gelinmiştir ki; fütüvvet deyince neredeyse bazı çevrelerde tasavvuf anlaşılır olmuştur.

Fütüvvet, çok sayıda ahlâkî ve tasavvufî manayı bünyesine katarak bir değerler manzûmesi haline gelmiştir. Bu haliyle İslâm tarihi içerisinde, başta Abbasî Halifesi Nâsır Lidinillah (1180-1225)’ın kurduğu fütüvvet teşkilatı ve Anadolu’ya gönderdiği sûfilerce temeli atılan Ahîlik müessesesi olmak üzere, bazı önemli kurumların doğmasına neden olmuştur.

Tarihi sürece bakıldığında, fütüvvet müessesesinin zuhur ve inkişafının üç safhada gerçekleştiği görülmektedir:

1. Fütüvvet kaide ve nizamlarının hilafet makamına (Nâsır Lidinillah) bağlanmasına kadar geçen süreç.

2. Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah’ın yaptığı düzenlemenin tesiriyle, gerek Anadolu dışında gerekse Anadolu’da, fütüvvet ve ahî birlikleri adıyla anılan teşekküllerde, mezhep ve tarikat akide ve merasimlerinin bariz olarak karışmadan devam ettiği dönem.

3. Tedrici bir surette, Osmanlıların yayılmaya başladıkları zamandan itibaren, özellikle de m. XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarından itibaren fütüvvetnâmelere birçok Şii akidelerinin sokulduğu devir.¹ Makalede, bu safhalardan daha çok ilki üzerinde durulacaktır. Nitekim tasavvuf, fütüvvet ilke ve değerlerinin belirlenmesinde ilk dönemlerde daha etkin rol almıştır.

Fütüvvet teşkilatlarının yapısı, ilkeleri, tarihteki fonksiyonları ve faaliyetleri ile ilgili çeşitli alanlarda pek çok çalışma yapılmıştır.² Ancak bu teşkilatların

1 Neş’et Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesi’nin Menşei Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1952, sayı:1-3, s. 60.

2 Bu çalışmalardan bir kısmı için bk. Muallim Cevdet, “İslam-Türk Teşkilat-ı Medeniyesinden Ahiler Müessesesi”, *Büyük Mecmua*, İstanbul 1919, sayı: 5-10; Abdülbaki Gölpinarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Akademik Yay., 2011; Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesi’nin Menşei Meselesi”, s. 59-

ideal birey ve toplumların oluşmasına kaynaklık teşkil eden fütüvvet ilkelerinin tasavvufî temelleri üzerinde yeterince durulmamıştır.³ Söz konusu teşkilatların anayasası konumunda olan fütüvvetnâmelerdeki ilke ve değerler, Ebû Abdurrahman-ı Sülemî (v. 412/1021), Abdülkerim-i Kuşeyrî (v. 465/1072) ve Şihâbüddin-i Sühreverdî (v. 632/1234) gibi sûfilerin fütüvvetle ilgili eserleri referans alınarak yazılmıştır. Bundan dolayı ahîlerin kendi yazılarında koyu bir sûfi karakter göze çarpar.⁴ Örneğin; Anadolu’da yazılmış ve ahîlerin prensiplerine bağlı kaldığı el-Burgâzî, er-Razavî ve diğer müelliflerin fütüvvetnâmeleri⁵ ile Sühreverdî’nin bu konudaki eserleri karşılaştırıldığında açık bir şekilde bu ilke ve kaidelerin birbirleriyle benzerlik arz ettikleri ve ahîliğin fütüvvet esasları ile şekillendiği görülür.⁶ Ayrıca fütüvvetnâmelerin müşterek noktalarında, nefisle mücadele etmek, Allah’ın emirlerine uymak, kendisini insanlara adamak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak, cömertlik, misafirperverlik ve kendisini herkesten aşağı görmek gibi değerlerin olması bu hususu destekler mahiyettedir.⁷ Kısaca; fütüvvetin ahlâkî erdemler bütünü olarak işlenmesinde sûfilerin yazdığı eserlerin yeri büyüktür.

Hicri III. ve IV. asırlardan itibaren, fütüvvet kurumunda sûfi nitelikler giderek ağır basmaya başlamış ve tasavvuftakinin benzeri bir kurumsallaşma sü-

68; “Bir Türk Kurumu Olan Ahilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Ankara 1974; Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva Teşkilatı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, sayı:1-4, 1953, s. 3-32; Nûrî Hamûdî el-Kaysî, “el-Fütüvvetü Tetavvur ve Delâle”, *Madjallat al-Madjma al-İlmi al-Iraqî*, sayı:3, XXXIV, Baghdad 1983, 173-201; Yusuf Küçükdağ, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, (Ahilik Teşkilatının Kurulması ve Faaliyetleri ile ilgili bölümler) Konya: Çizgi Kitabevi, 2005; Mikail Bayram, *Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1995. Türkiye’de ahilik konusunda yapılmış çalışmaların kritikleriyle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sûfliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yay., 1996, s. 171-190.

3 Ülkemizde bu konuda, sınırlı da olsa bir takım çalışmalar mevcuttur. Örneğin bk. Mehmet Demirci “Ahilik’te Tasavvufî Boyut: Fütüvvet” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, İzmir 1992, s. 83-90; Kadir Özköse “Ahiliğin Tasavvufî Boyutu”, *I. Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, s. 739-749. Bunlar ve benzeri diğer çalışmalar belli zaviyelerden konuya ışık tutmaktadır. Ancak fütüvvetin mana zenginliğini, çeşitliliğini ve tasavvufla ilişkisini ortaya koyacak daha kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

4 Franz Taeschner, “İslâm’da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, trc. Semahat Yüksel, *Belleten*, c. XXXVI, sayı:142, Nisan 1972, s. 229.

5 Örneğin bk. Abdulgani Muhammed b. Alauddin el-Huseynî er-Razavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, haz. Osman Aydın, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2011.

6 Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesi’nin Menşei Meselesi- II”, s. 67. Cemal Anadol, *Ahîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001, s. 41, 47, 62.

7 Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, s.31.

reci burada da kendini göstermiştir.⁸ Dolayısıyla fütüvvetten tasavvufi açıdan ilk söz eden sûfilerin konuyla ilgili yorumları, fütüvvetin kapsam ve mahiyetini tespitinde oldukça önemlidir. Bundan dolayı makalede, ilk dönem tasavvufi eserler esas alınarak fütüvvetin tasavvufla ilişkisi, nebevi bir miras olarak ele alınışı, kavramsallaşma süreci ve anlam çeşitliliği üzerinde durulacaktır.

Sûfi literatürde kronolojik olarak fütüvvetin izini sürmeden ve nebevi bir miras olarak ele almadan önce, sözlük ve terim anlamları ile genel çerçevede fütüvvet anlayışına göz atmakta fayda vardır.

I. Fütüvvet Kavramı

Fütüvvet, Arapça “f-t-y”den türemiş olup, gençlik ve delikanlılık çağında olmak manasına gelmektedir. Aynı kökten gelen ve isim olarak kullanılan “fetâ” ise lügatte, genç, yiğit, köle ve hizmetçi anlamlarındadır.⁹ Çoğulu fityân, fitye ve fütüvv şeklidir¹⁰ ve Farsçadaki “civanmerd” kelimesi ile aynı manayı taşımaktadır. Fütüvvet, çocukluk ile yaşlılık arasında bir çağı ifade eder. İnsan ömrünün yetişkinlik çağından kırk yaşına kadar olan kısmıdır. Kur’ân’da bu konuda: “Allah’tır ki sizi zayıflıktan yarattı. Sonra zayıflığın ardından (size) bir kuvvet verdi...”¹¹ buyrulmaktadır. Çok zayıf bir şekilde yaratılan insana, gelişim evrelerine paralel olarak verilen bu kuvvet, fütüvvet hâlini tanımlar ve kişi bu haldeyken “fetâ” diye isimlendirilir.¹² Ancak terim olarak, gençlik çağındaki bireyden ziyade, gençlikteki “kuvvet”e sahip her yaştaki kişiyi temsil eder.¹³ Kur’ân’da kıssası anlatılan Ashâb-ı Kehf’in aslında orta yaşlı in-

8 Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *DİA*, XIII, 262; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 262.

9 İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb Tâcü’l-Lügati ve Sihâbü’l-Arabîyye*, tahk. Ahmed Abdulfâfir Attâr, Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1984, VI, 2451; İbn Manzur, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu’l-Arab*, Kâhire: Dâru’l-Meârif, ts., V, 3347. Kur’ân’da “fetâ”nın köle ve cârîye anlamlarındaki kullanımı için bk. Yusuf, 12/30; Nisa, 4/25; Nur, 24/33. Bu ifadelerin kullanımı hadislerde de teşvik edilmiştir. Örneğin; Hz. Peygamber, insanların ancak Allah’a kul-köle olabileceğini belirterek, hizmetçilere “kulum” ve “kölem” denilmesini yasaklamıştır. Bunun yerine onlara, bugünkü deyiimiyle “kızım”, “delikanlım” anlamlarına gelen, “fetâyeye”, “fetâtî” ve “gulâmî” gibi daha şefkatli ve samimi ifadelerle hitap edilmesini istemiştir. Bk. Buharî, “İtk”, 17; Müslim, “Elfazun fi’l-Edeb”, 2249.

10 Cevherî, *es-Sihâb*, VI, 2452; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, V, 3347.

11 Rum, 30/54.

12 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, tash. Ahmed Şemsüddîn, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999, I, 365.

13 Kur’ân’da, “...rüyâmı tabir ediniz.” âyeti (Yusuf, 12/41) yorumlanırken, “fetvâ”nın fütüvvetten türediği ve kuvvet, keskin zekâ ve güvenilirlik manalarına geldiği savunulmaktadır. Muhammed Abduh, *Tefsîru’l-Menâr*, Kâhire: Dâru’l-Menâr, 1947, XII, 312.

sanlardan oluşmasına rağmen, inançlarına bağlılıkları sayesinde “fitye, (gençler)” diye adlandırılması,¹⁴ bu düşünceyi desteklemektedir. Ashâb-ı Kehf, güçlü imanları sayesinde gerçekleştirdikleri davranışlarıyla, böyle bir kuvvete (fütüvete) sahip olduklarını ortaya koymuşlardır.

Fütüvvetin kaynağı hususunda şimdiye kadar yapılan araştırmalar Arap tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak birçok âlim de fütüvvetin İran ve özellikle de Sasani geleneklerine dayandığını savunmaktadır.¹⁵

İslâm öncesinde ekseriya kerem ve cömertlik manasında kullanılan bu kavram, sonraları, cömert ve kâmil kimselerin vasfı olmuştur.¹⁶ Zira cahiliye dönemindeki Araplar, fetâ terimiyle, zihninde ideal olarak yaşattığı “kâmil insan”ı kastedirdi. Fetâ'nın misafirperverliği ve eli açıklığı, kendisinin hiçbir şeyi kalmayınca ve tamamıyla fakir düşünceye kadar devam ederdi. Aynı zamanda fetâ, arkadaşları uğruna hayatını ortaya koyardı. Bundan dolayı fütüvvet, fedakârlığın en yüksek mertebesi olarak görülmüştür.¹⁷

Fütüvvet, Tarafe b. el-Abd ve Miskin ed-Dârîmî gibi şairlerin övgü dolu şiirlerinden dolayı, cahiliye dönemine kadar götürülür. Ancak bu şairler, fütüvvetin şecaat, cömertlik, vefâ, sıdk ve sırrı korumak gibi güzel hasletlerinin yanında; eğlence ve içki içmek gibi olumsuz yöndeki davranışlarını da kastetmişlerdir. İslam'la beraber fütüvvetteki bu olumsuzluklar silinmiştir.¹⁸ Bununla beraber İslam dünyasının bazı büyük şehirlerinde, dinî veya siyasî bir gaye ile ortaya çıkan fityân gruplarında farklı bazı olumsuzluklara rastlanmıştır. Bu grupların gayeleri, mevcut devlet nizamına aldırış etmeden, zor kullanmak suretiyle, gerek dünyevî refahı temin eden metaların dağılımında ve gerekse devlet organlarının haksız icraatına karşı bir nevi hakkı korumaya yönelikti. Bu gayelerine ulaşmada kullandıkları yol sebebiyle ulemâ sınıfının sahip olduğu efkâr-ı umumiyyeye ters düşen bu gruplar, ağır bir ithamla “serseri, eşkiyâ” manasında “ayyâr” olarak adlandırılmış olup, bu isim daha sonra fityân için de

14 Abbâs b. Muhammed Rızâ el-Kummî, *Sefînetü'l-Bihâr*, Necef: Matbaatü'l-İlmiyye, 1355, s. 345.

15 Bkz. Lloyd Ridgeon, *Morals and Mysticism in Persian Sufism; A History of Sufi-Futuwwat in Iran*, New York: Routledge, 2010, s. 5-22.

16 Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2452; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 3348; Seyyid Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, tahk. Abdülmecid, Kuveyt, 2001, XXXIX, 213; el-Kaysî, “el-Fütüvvetü Tetavvur ve Delâle”, XXXIV, 175.

17 Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva”, s. 5; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969, s. 188-189.

18 Abdulaziz Muhammed, *el-Fütüvvetü fi'l-Mefhûmi'l-İslâmî (Dirâsetün fi'l-Ablâki'l-İslâmî)*, İskenderiye: Dârü'l-Vefâ, 1998, s. 10-12; Mahmud Hamdi Zakzuk, “Fütüvvet”, *el-Mevsûatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmme*, Kâhire 2001, s.1065.

kullanılmıştır.¹⁹ Ancak ayyârlarda, zorbalıklarına rağmen yüksek bir ahlâk, vazgeçilmez bir doğruluk ve temiz aile anlayışı gibi şeref mefhumları hâkimdi.²⁰ Hatta onların, fütüvvet meziyetleriyle süslandıkları için tasavvuf erbabı tarafından övüldükleri ifade edilmiştir.

Civanmertlik nitelikleri hem ayyârlar hem de sûflerin sahip olduğu değerlerdi.²¹ Ancak sûfler, fütüvvetle ilişkileri süresince bu vasıfların kapsamını ayyârlardan daha ileri boyutlara taşımışlardır. Tasavvufun fütüvvetle ilişkisinin anlaşılabilmesi, sûflerin, fütüvvet anlayışını peygamberlerin hayatlarında nasıl aradıklarının ortaya konulmasıyla mümkündür.

II. Nebevi Bir Miras Olarak Fütüvvet

Sûflere göre fütüvvet, peygamberlerden kalan bir mirastır. Zira onlar, fütüvvet ahlâkıyla yaşamışlardır. Kendileri için değil, ümmetlerinin kurtuluşu için mücadele etmişlerdir. Tek başlarına kalsalar bile vazifelerini kararlı bir şekilde devam ettirmişlerdir. Onların ileri seviyedeki bu fedakârlıkları ve Allah'ın emirlerini yerine getirmedeki azim, gayret ve tevekkülleri, fütüvvet düşüncesinin orijinini teşkil etmiştir. Nitekim Sülemî, fütüvvet anlayışının Hz. Âdem ile başladığını ve ondan sonraki peygamberlerde de değişik vasıflarla ortaya çıktığını ifade eder. Örneğin; Hz. Şit, fütüvvetin hakkını yerine getirdiği için Allah onu kötülüklerden korumuş; Hz. İbrahim, fütüvvetle nam alıp putların başlarını kırmış; Hz. Muhammed onunla açık fethe mazhar olmuştur.²²

Kur'an'da, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ile Hz. Musa'ya yol arkadaşı olan genç ve Ashâb-ı Kehf hakkında fetâ ifadesi kullanılmıştır.²³ Mesela Hz. İbrahim'e oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi emredilince,²⁴ büyük bir teslimiyet göstermiştir. Ayrıca putları kırması²⁵ ve misafir ağırlaması da onun fütüvvetindedir. Hz. Yusuf da intikam almaya muktedir olduğu halde nefesine uymayıp kendi-

19 Funda Demirtaş, "Fütüvvet Kavramının/Kurumunun Askerî ve Siyasî Mahiyeti", *Uluslararası Ahilik Sempozyumu, (Kalite Merkezli Bir Yaşam)*, edit. Ali Çavuşoğlu, Kayseri 2011, s. 408.

20 Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998, s. 6.

21 Çağatay, *Ahilik*, s. 14.

22 Ebu Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Kitâbu'l-Fütüvvet*, (Mecmua-i Âsâr'ın II. cildi içerisinde) yay. Nasrullah Pürcevani, Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1372, s. 226-227.

23 Kur'an'da Hz. Yusuf'a (Yusuf, 12/30), Ashâb-ı Kehf'e (Kehf, 18/10, 13), Yuşa'ya (Kehf, 18/60, 62) "fetâ" şeklinde hitap edilmiştir.

24 Bk. Sâffât, 37/102-105.

25 Enbiyâ, 21/58.

sine kötülük eden kardeşlerini affetmekle²⁶ fütüvvet örneği sergilemiştir.²⁷ Ashâb-ı Kehf ise bâtila karşı gelip Allah'a sığındıklarından²⁸ bu adı almışlardır.

Hız. Musa'ya yoldaşlık eden Hız. Yuşa da, ona tamamıyla uyduğundan fetâ ismini hak etmiştir.²⁹ Kuşeyrî, Kur'ân'da Hız. Yuşa'ya hitap edilen "*fetâ*"nın³⁰ ism-i alâmet değil; ism-i kerâmet olduğunu söyler.³¹ Yani bu hitap, onun bulunduğuş çâğı değil; şeref ve itibarını gösterir.

Sûfiler birçok peygamberi farklı hususiyetleriyle fetâ olarak nitelendirmişlerdir. Örneğın İbn-i Arabî (v. 638/1240), Kelîmullah³² olan Hız. Musa'yı da, arzusunu kendisine itaat ettirmesi ve dinçliğini kaybetmemesi hasebiyle fetâ olarak sıfatlandırır.³³

Herevî (v. 481/1089), *Menâzil* ve Kuşeyrî (v. 465/1072) *er-Risâle*'sinin fütüvvet bölümlerine, "*Onlar Rablerine inanmış yiğitlerdi (fitye). Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık*"³⁴ âyetiyle başlar.³⁵ Bu durum, sûfilerin fütüvveti Kur'an'la temellendirdiklerini ve seyr ü sülûk yolcusunun bir menzili olarak kabul ettiklerini göstermektedir: Nitekim Ebû Ali Dekkâk (v. 405/1014)'ın Nasrâbâdî (v. 369/980)'den rivayet ettiğine göre; Ashâb-ı Kehf'in "fitye" diye isimlendirilmesi, onların Allah'a vasıtasız iman etmelerinden dolayıdır. Kuşeyrî de, imana davet edildiklerinde hiç beklemezsizin inandıkları için onlara bu ismin verildiğini söyler. Yine onlara, Allah için hareket ettikleri ve O'na ulaşana kadar durmadıkları için böyle denildiği rivayet edilmektedir.³⁶ Cafer-i Sâdik (v.

26 Hız. Yusuf, suçlarını itiraf eden kardeşlerini affetmiş ve onlara Allah'tan da af dilemelerini söylemişti. Bk. Yusuf 12/91-92.

27 Bu konuda Serî es-Sekâtî, "*İntikam almağuşa gücü varken affedeni, Allah da güçlü olduğu halde affeder*" diyerek, bu erdemin yüceliğine işaret etmiştir. Bk. Sülemî, *Fütüvvet*, s. 255.

28 Kehf, 18/10, 13.

29 Ebu'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, tahk. İbrahim Beysûnî, Mısır: Merkezü Tahkiki't-Türas, 2008, II, 406; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, s.189. Gölpinarlı, Fütüvvet Teşkilatı, XI, 59.

30 Kehf, 18/60, 62.

31 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, 406.

32 Hız. Musâ'nın bu hususiyetiyle alakalı bk. Arâf, 7/143-144. Ayrıca ilgili hadisler için bk. Müslim, "İman", 322.

33 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, VIII, 108.

34 Kehf, 18/13.

35 Ebu'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk. Abdulhalim Mahmud- Mahmud b. Şerif, Kahire: Dâru'ş-Şa'b, 1989/1409, s. 390; Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Kâhire: Matbaa-i Mustafa, 1966/1386, s. 23.

36 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, 380; a.mlf. *er-Risâle*, s. 391.

148/765)'a göre fetâ, yani yiğit, Allah'a inanan, kötülüklerden çekinen kişidir. Allah, olgunluk çağındaki Ashab-ı Khef'i, inançları sayesinde yiğitler diye anmıştır.³⁷ Sehl (v. 283/896)'e göre de Allah, Ashâb-ı Khef'e, kendisine vasıtasız inandıkları ve bütün mâsivâ ile olan alakalarını keserek huzurunda kaldıkları için "fitye" demiştir.³⁸ Bu sebeplerle, fütüvvetin başı imandır.³⁹ Ashâb-ı Khef'in zulme boyun eğmeyip hakikatlere sahip çıkması, her dönemde fütüvvet anlayışıyla hareket eden gençlerin veya gençlik rûhuna sahip yiğitlerin olabileceğini göstermektedir.

Hız. Yûşa'ya fetâ denmesi⁴⁰ ise; onun Hz. Musa'ya hizmet etmesi, izinden gitmesi ve ondan ilim alması dolayısıyladır.⁴¹ Bu özellikleriyle yüceltilen Hz. Yûşa, fetâ unvanını hak etmiştir. Sûfilerce başkalarına hizmet etmek ve mürşide bağlılık, önemli bir tasavvuf/fütüvvet düsturu olarak asırlarca geçerliliğini devam ettirmiş ve ettirmektedir. Aynı şekilde kâmil bir mürşiddenden ma'rifet ve hakikat ilimlerini öğrenmek de teşvik edilegelmiştir.

Hücvirî (v. 465/1072)'ye göre, Hz. İbrahim vefâ, cömertliğini görmediği halde bir kimseyi övme ve istemeden verme gibi üç fütüvvet sıfatını gerçek anlamda taşımaktaydı.⁴² Hz. İbrahim'in, nefsini, Yaraticısının varlığının ötesinde birliği (tevhidi) uğruna feda etmesi de onun fütüvvetinin bir gereği olarak yorumlanmıştır. Çünkü ortak koşan insan, Yaratanın varlığını reddetmez; sadece mutlak birliği reddetmeye yönelir. Bundan dolayı İbn-i Arabî'ye göre; tevhidde büyük bir mücadele veren Hz. İbrahim, fütüvvette kutup makâmındadır.⁴³ Ayrıca fütüvvetin zirvesi "hullet" yani dostluk makâmında da bulunan Hz. İbrahim, putları parça parça edip onların büyüklerini geride bırakmış, sonra da etrafındakileri Allah'ın vahyettiği şeye yönlendirmişti.⁴⁴ Bütün bunlar onu, fütüvvette önemli bir noktaya taşımıştır. Neticede, ölümü göze alıp Rabbinin isteklerini gerçekleştiren Hz. İbrahim bu hasletleriyle, sûfilerin fütüvvet anlayışında önemli bir model olmuştur.

37 el-Kummî, *Sefînetü'l-Bihâr*, s. 345; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, İstanbul: Elif Kitabevi, 2009, II, 172-173.

38 Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, s.190; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006, XIII, 222.

39 Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 222.

40 Khef, 18/60.

41 Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998, III, 595-596.

42 Hücvirî, Ali b. Osman Cüllabî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 2010, s. 180.

43 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 368.

44 Enbiyâ, 21/66-67; İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 368, VIII, 75.

Fütüvvetin Hz. İbrahim'den Hz. İsmail'e miras kaldığını söyleyen Sühreverdî (v. 632/1234)'nin bir kısım muhakkiklerden aktardığına göre; Hz. İsmail'in fütüvveti Hz. İbrahim'inkinden daha güçlüdür. Çünkü Hz. İbrahim fütüvvet kuvvetiyle evlatlarını feda ederken; Hz. İsmail kendi canını feda etmiştir. Can sevgisi ise evlat sevgisinden daha güçlüdür.⁴⁵ Bu olayla ilgili olarak Hz. İsmail'in, fütüvvet yönüyle Hz. İbrahim'den daha fazla öne çıkarıldığı görülmektedir. Ancak kurban edilme meselesindeki bu yoruma rağmen, Hz. İbrahim, ateşe atılma ve putları kırma hadiselerinde kendi hayatını kaybetme riskiyle de karşılaşmıştır. Bundan dolayı, imanı ve tebliğ görevi uğruna hayatını ortaya koyması da Hz. İbrahim'in bir fütüvvet kahramanı olduğunu göstermektedir.

Sühreverdî'ye göre fütüvvet, Hz. İsmail'den nesilden nesile geçerek Hz. Muhammed (s)'e kadar ulaşmıştır. Fütüvvetin gerçek anlamda ortaya çıkarılması O'nun gelişiyile olmuştur. Şeriata uygun olan fütüvvet, Kur'an ilminin ve Hz. Peygamber'in hadislerinin ifadesidir. Bu itibarla o, Allah'ın en faziletli kulları olan enbiyâ ve evliyânın makâmıdır. Kişi liyakat sağladığında, bu iki makâmdan birine davet edilir. İnsan, enbiyâ makâmına eremeyeceğine göre evliyâyâ ulaşabilir. Fütüvvet, İslâm'la birlikte Hz. Muhammed (s)'de tamam olmuştur.⁴⁶ Demek ki; peygamberler arasında tevarüs eden bir miras olan fütüvvet, nesilden nesile geçerek Hz. Muhammed (s)'e kadar gelmiştir. En mükemmel ve zirve noktasını ise O'nun yaşantısında bulmuştur. Sonrasında ise velâyet kanalıyla ümmeti arasında yayılmıştır. Peygamberlerin fütüvvet makâmı, sair insanlar tarafından elde edilemezse de, velâyetin sunduğu fütüvvet derecelerini kazanma imkânı, herkes için vardır.

Kur'an'da bazı peygamberlerin "*fetâ*" diye isimlendirilmesinden hareketle, Hz. Muhammed (s) de "*Seyyidü'l-Fityân (Fetâların Efendisi)*" diye nitelendirilebilir.⁴⁷ Zira fütüvvetin ideal seviyede sahibi Hz. Muhammed (s) olarak görülür. Ebû Ali Dekkâk'a göre; fütüvvet ahlâkının kemali Allah Resûlü'ne mahsustur. Çünkü her kişi kıyamet gününde "*nefsim, nefsim*" derken; Hz. Peygamber ise "*ümmetim, ümmetim*" der.⁴⁸ Bu nedenle sûfilerin pek çoğu fütüvvetin, Sünnete uymakla yaşanacağını savunur.⁴⁹ Hz. Peygamber'in en zor zamanlarda bile ümmetini düşünmekten geri kalmaması, onun fütüvvet anlayışının bir tezahürü olarak görülebilir.

45 Ömer Torlak, "Ahilik ve İş Ahlakı", *Uluslararası Ahilik Sempozyumu, (Kalite Merkezli Bir Yaşam)*, edit. Ali Çavuşoğlu, Kayseri 2011, s. 400.

46 Torun, *Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, s. 67; Torlak, *Ahilik ve İş Ahlakı*, s. 401.

47 Muhammed, *el-Fütüvvetü fi'l-Mefhûmi'l-İslâmî*, s. 62.

48 Buhari, "Tevhid", 36; Müslim, "İman", 346; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 390. Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1984, s. 689.

49 el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 83.

Fütüvvet, Hz. Muhammed'den sonra en ideal şekilde sahabe'nin hayatında görülmektedir. Ebû'l-Hasen el-Bûşencî (v. 348/959)'ye, fütüvvetin ne olduğu sorulduğunda, Kur'ân'da, ensârın vasfedildiği; "*Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*"⁵⁰ âyetine dikkatleri çekmiştir.⁵¹ Burada ensâr, fütüvvetin önemli esaslarından olan îsâr ile öne çıkarılmaktadır.

Fütüvvet özellikleri açısından değerlendirildiğinde, Hz. Ali'nin sahabe arasında önemli bir konumu vardır. Burgazî, fütüvvetin Hz. Peygamber'den Hz. Ebu Bekir'e ondan Hz. Ali'ye intikal ettiğini söylemesine rağmen, sonraki fütüvvetnâmelerde Hz. Ali'nin fütüvvet kuşağının Cebrail'in telkini ile Hz. Muhammed tarafından kuşandırıldığı ifade edilir ve fütüvvet silsilesi Hz. Ali'ye dayandırılır.⁵² Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin kendisine olan konumunu Hz. Harun'un Hz. Musa'ya olan konumuyla ilişkilendirmiş, ancak kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini ifade etmiştir.⁵³ Sühreverdî'ye göre, Hz. Ali'nin fütüvvet derecesine hiç kimse çıkamamıştır ve de çıkamayacaktır. Tarikat ve fütüvvet, nübüvvet hânedânından Hz. Ali'ye kalmıştır. Zira Hz. Peygamber tarikat, şeriat, fütüvvet, kerâmet, cömertlik ve mürüvvetin merkezidir.⁵⁴ Hz. Peygamber'in "*Ali'den başka yiğit (fetâ); zülfikârdan başka kılıç yoktur*"⁵⁵ hadisi de bu durumu desteklemektedir.⁵⁶ İbn-i Arabî'ye göre; "*Fetâ, Ali'dir*" denilmesi onun vasî ve velî oluşundandır.⁵⁷ Nitekim Kâşânî'ye göre fütüvvet,

50 Haşr, 59/9.

51 Ebû Hafs Şihabüddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifu'l-Meârif, (İhyâu Ulûmi'd-Dîn* 'in mülhakı olarak basılmıştır), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts., c. V, s. 139. İbn-i Atâ, bu âyette geçen "*onları kendilerine tercih ederler*" sözü için, "*bunu cömertlik ve kerem olarak*" yaparlar demiştir. "*kendileri zaruret içinde bulunsalar bile*" sözünü de "*kendileri açıklık ve fakirlik içinde olsalar dahi*" şeklinde tefsir etmiştir. Bk. Aynı yer.

52 Gölpınarlı, *Fütüvvet Teşkilatı*, s. 59; Saffet Sanıkaya, "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 6, s. 64-65.

53 Buhârî, "Megâzi", 78; Müslim, "Fezâilu's-Sahabe", 2404.

54 Torlak, *Ahilik ve İş Ahlakı*, s. 400- 401.

55 Şemsüddin b. Ahmed, ez-Zehbî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tahk. Ali Muhammed Muavvaz- Adil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995, V, 390 İbn-i Asâkir, Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, *Târibu Medineti Dimaşk*, tahk. Ömer b. Gurâme el-Umrevî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996, XXXIX, 20; el-Kummî, *Sefinetü'l-Bihâr*, s. 345.

56 Çağatay, *Ahilik*, s. 17. Burada Hz. Ali'nin şecaat yönüyle fütüvvetine dikkat çekilmiştir. Ayrıca zülfikâr ile de onun güç ve kudreti ifade edilmiştir. el-Kaysî, *el-Fütüvve*, s. 179.

57 İbn-i Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, VIII, s. 107.

velâyetin temeli ve esasıdır. Velâyeti zahir olanın fütüvveti kemâl bulmuş demektir. Çünkü fütüvvetin sonu velâyetin önüdür.⁵⁸

Fütüvveti peygamberlerden kalma büyük bir miras olarak gören sûfilerin, kendileriyle benzer değerleri paylaşan fityân gruplarıyla çeşitli temasları olmuştur. Şimdi bu münasebetin mahiyeti hususunda kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

III. Sûfilerin Fityân Gruplarıyla Teması

Tasavvuf düşüncesinin oluşumuyla birlikte sûfiler, kendileri için önemli bir makâm ve değer olarak gördükleri fütüvvetle ilgilenmişlerdir. Bu anlamda kendi dönemlerinin fityân gruplarıyla irtibatları olmuştur. Onların sürdürdü geldikleri fütüvvet değerlerinden, Kur'an ve Sunnet çizgisinde olanları geliştirip devam ettirmişler; ters düşenleri ise onaylamamışlardır.

Tarihi İslâm öncesine kadar dayanan fütüvvet telakkisinin İslâmî devirdeki ortaya çıkışı muhtemelen Emeviler döneminin ortalarına doğru gerçekleşmiştir. Ancak bu kavrama dair iffetli, cesur ve cömert gibi vazgeçilmez nitelikleri kendilerinde toplayan fakat merkezi iktidarın zayıfladığı zamanlarda toplum düzenine ve siyasi otoriteye karşı çıkan genç ve bekâr erkeklerden oluşan bir zümrenin belirşi Abbasiler döneminde olmuştur.⁵⁹

Tarihte, fityân gruplarının sûflikle temasının nasıl ve ne zaman gerçekleştiğinin tespiti önemli bir problem olarak görülmüştür. Bunun için bazı ihtimaller düşünülebilir. Örneğin; bu temasın, fütüvvetin tasavvufla aynı sosyal tabandan gelmesi ve doğrudan bir inisiyatifle sûfi çevreler tarafından sağlanmış olması söz konusudur. Hicri III. yüzyılda belirgin bir şekilde tarih sahnesinde görülen sûfliğin, toplumda belli bir nüfuzu olan fityân teşkilatlarına ilgi duyması, o çevrelere nüfuz edebilmek için fütüvvet kavramını benimseyerek ona kendi doktrin yapısına göre bir muhteva kazandırmış olması da mümkündür. Bu yakın ilişki sonucunda, hicri IV. asırdan itibaren sûfliğin yavaş yavaş müessesleşme sürecine girmesine paralel olarak, onunla iç içe geçmiş fütüvvet kurumunda da sûfi nitelikler giderek ağır basmaya başlamış ve tasavvuftakine benzer bir kurumsallaşma süreci onda da kendini göstermiştir. Başka bir deyişle sûflikteki kurumsallaşma fütüvveti de etkilemiştir.⁶⁰ Dolayısıyla sûfliğin tesiri altındaki fütüvvet teşekkülleri, yavaş yavaş sûflilik fikir ve iddia sistemine kaymıştır.⁶¹

58 Abdurrezzak Kâşânî, *Tuhfetü'l-İbrâîn*, (Abdülbaki Gölpınarlı'nın "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" kitabı içinde), s. 229.

59 Ocak, "Fütüvvet", *DİA*, XIII, 261.

60 Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *DİA*, XIII, 262.

61 Taeschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu", s. 221.

Fütüvvetin sūfliikle teması, Horasan bölgesinde daha yoğun olmakla birlikte, bu temasın mahiyeti de aynı şekilde büyük ölçüde karanlıktır. Ayrıca Horasan'daki ilk fütüvvet erbabının zâhid kimseler olduğu ve bunların teşkilatlı bir yapı görünümü arz etmediği, bu bakımdan da özellikle Bağdat'ta bulunan yağmacı fütüvvet grupları ile genelde Horasan'da görülen ve fütüvvet ehli olarak tanınan zâhidlerle organik bir bağlantı görmenin imkânsızlığı, Horasan sūfliğinin temas içerisinde olduğu fityânın özelliklerinin tespiti açısından önemlidir. Örneğin; söz konusu temasın hicri III. asırda var olduğunu gösteren, Hamdûn Kassâr (v. 271/884) ile Nuh el-Ayyâr arasındaki münasebet son derece önemli bir husustur. Hamdûn Kassâr, bir gün Nişabur'un bir mahallesinde dolaşırken, fütüvvet ehli olarak tanınan ve Nişabur'daki fetâların önderi olarak bilinen Nuh el-Ayyâr ile karşılaştığında ona, fütüvvetin ne olduğunu sorar. Nuh da, "*senin fütüvvetin mi, benim fütüvvetim mi?*" diye karşılık verir. Hamdûn, her ikisini de tanımlamasını ister. Bunun üzerine Nuh şöyle der: "*İyi elbiseyi çıkarırım, hırkayı giyerim ve bu elbiseye layık davranışlar sergilerim. Böylece bir sūfi olmayı ümit ederim ve bu elbiseden dolayı Allah'tan utanarak günablardan uzak dururum. Sen ise, insanlar sana hizmet etmesin ve önünde eğilmesin diye sūfi hırkasını giymeysin. Benim fütüvvetim, şeriatı sırtlarda (hırka ile) muhafaza etmek, seninki ruhlarda muhafaza etmektir.*"⁶² Bu diyalog, fütüvvet ile tasavvuf arasındaki ilişkinin bu asırda önemli bir tartışma konusu haline geldiğini göstermektedir. Ayrıca bu ilişkideki etkileşimin karşılıklı olduğunu, fütüvvetin tasavvufi bir mahiyet almasının yanında tasavvufun da fütüvvet tesiri altında kaldığını ortaya koymaktadır.⁶³ Özellikle melamet ehlinden olan Hamdûn'un gösterişten uzak ve kisveden arınmış fütüvvet anlayışının kendi döneminden itibaren bir kısım fetâları etkilediği görülmektedir.

Fütüvvetin İslâmiyete girişi, tasavvuf sayesinde olurken,⁶⁴ fütüvvetin sūfler arasında yayılması ise tasavvufun doğuşu ile birlikte başlamıştır.⁶⁵ Tasavvufun şekil verdiği en eski fütüvvet teşkilatının, İslâmiyet'in birinci asrındaki fityan teşekküllerinden doğmuş olması büyük bir ihtimaldir.⁶⁶ Bu hususta ilk bağlantı

62 Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 247; Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 436- 437.

63 Richard Hartmann, "es-Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi", trc. Köprülüzâde Ahmed Cemal, Daru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, yıl: 3, Nisan- Mayıs 1340, sy. 6, s.310; Mustafa Kara, "Fütüvvet- Melâmet Münasebeti", *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1986, s. 191; Bolat, *Melâmetilik*, s. 281- 282.

64 Taeschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu", s. 215.

65 Muhammed Ahmed Abdulmevlâ, *el-Ayyârün ve's-Şuttârü'l-Bağâdide fi't-Târîhi'l-Abbâs*, İskenderiye: Müessesetü Sebâbi'l-Câmia, 1990, s. 14.

66 Taeschner, "İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu", s. 220.

Irak'ta Hasan-ı Basrî (v. 110/728)'nin muhitinde kendini göstermiştir. Nitekim Eyyüb b. Ebî Temime (v. 131/748) Hasan-ı Basrî'yi '*Seyyidü'l-Fityân*' olarak tanımlamıştır. O, aynı zamanda tasavvuf için zemin hazırlayan ve kendisinden sonraki sûfiler tarafından kutup sayılan bir şahsiyetti. Fütüvvetin bilhassa onun zamanında tasavvufa meylettığı göze çarpar. Kendisi bu hususta; "*Fütüvvet sahiplerinden biri, kendini ibadet ve taate verdi mi onu sözleriyle değil, amelleriyle tanırdık. Yararlı ilim de budur*"⁶⁷ demiştir. Ayrıca *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da Hasan-ı Basrî'nin, fütüvveti tabiatı haline getirmiş birisi olarak tarif edilmesi de bu kanaati doğrulamaktadır.⁶⁸ Bu veriler ışığında; sûfilerin, çok erken dönemlerden itibaren fütüvvetin etkisi altında kaldığı söylenebilir.

Fütüvvet hususunda ilk söz söyleyenlerin, bir kısım sûfî tabakât ve klasik eserlerinde bir sûfî olarak takdim edilen Cafer-i Sâdık (v. 148/765) ve sonrasında Fudayl b. İyâz (v. 187/803), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Sehl b. Abdullah (v. 283/896) ve Cüneyd-i Bağdadî (v. 297/909) gibi zatlar olması, bu kavramın hicri ikinci asrın ortalarından itibaren sûfiler arasında şöhret bulduğunu göstermektedir.⁶⁹ İlk devirlere ait bu bilgilerle Sühreverdî'nin, fütüvvetin tasavvufun bir parçası olduğunu söylemesi, birlikte değerlendirildiğinde fütüvvetin kökeninin, tasavvufla sıkı sıkıya ilgili olduğu sonucuna varılabilir.⁷⁰ Ayrıca fütüvvet ehlinin sûfilerle aynı menşeden sayılabileceklerinin bir delili de, eski devre ait fütüvvet şecerelerinin bazılarında, Ali b. Ebu Talib'e kadar çıkarılan fütüvvet pirlerinin, şeyhlerinin büyük bir çoğunluğunun tasavvuf ehlinin şahıslar olmalarıdır. Bu, onların, kendi zamanlarında fütüvvet yoluna girenlere, merasim, adab ve erkânda reislik ettiklerini, fütüvvet akide ve sıfatlarını öğrettiklerini ifade eder.⁷¹

Yine Sühreverdî'ye göre; fütüvvetin ana özelliğini temiz ahlâk oluştururken; tasavvuf ise zahidâne fiilleri, takvayı ve evrâdı içerir.⁷² Bu durumda fütüvvetin, ayırıcı vasfı olarak, tasavvuftan daha ziyade ahlâkî davranışlarla irtibatlandırıldığı söylenebilir. Bundan dolayı bu çalışmada sûfiler tarafından, fütüvvetin özellikle güzel ahlâkı ihtiva eden tarif ve yorumları merkeze alınarak, anlam genişliği tespit edilecektir.

67 Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet (Melâmete Ait En Eski Vesikanın Tercümesi)*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1950, s. 32.

68 Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 70.

69 el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 83.

70 Çağatay, *Abilik*, s. 13.

71 Çağatay, "Fütüvvet-Ahi Müessesesi'nin Menşei Meselesi", s. 66.

72 Bu hususla ilgili değerlendirmeler için bkz. Alexander Knys, *Islamic Mysticism: A Short History (Tasavvuf Tarihi)*, trc. İhsan Durdu, İzmir: Ufuk Yay., 2011, s. 189.

IV. Fütüvvet Kavramına Yüklenen Anlamlar

Cömertlik ve yiğitlik gibi erdemleriyle tanınan fetâ, sûfilerce farklı özellikleriyle de tarif edilmiştir. Çalışmanın bu kısmında, tariflerin belli başlıları kategorize edilerek ele alınacaktır.

Eski Araplarda, kelimenin dar karşılığı ile ‘yakınlarını’ sevmek ve samimi olarak her bakımdan onlara yardıma hazır olmak şeklinde bilinen fütüvvet, tasavvufu birlikte daha geniş bir mana kazanarak ‘herkesi’ sevmenin bir neticesi olarak görülmeye başlanmıştır.⁷³ Yine tasavvufun ortaya çıkışıyla, fütüvvetin eskiden beri temeli olan îsâr yani diğerkâmlık hasleti büsbütün kendini göstermiş, sûfiler onu önde gelen prensipleri arasında saymış ve onun gereği olan eziyete katlanmak, çokça iyilik etmek, şikâyetten vazgeçmek, mevki endişelerinden feragat etmek, nefis ile mücâhede etmek, başkalarının kusurlarını affetmek gibi sıfatları ona katmışlardır.⁷⁴ Böylece fütüvvette önemli ölçüde bir anlam genişlemesi görülmeye başlanmıştır.

Gazalî (v. 505/1111)’ye göre fetâ, doğruluk, dürüstlük, cömertlik gibi ve fakâr hayâ hasletlerine sahip bir kimsedir. Gücü yetsin veya yetmesin daima bağışlayıcıdır. Müslüman kardeşlerine karşı lütufkârdır, çok mülayim bir ahlâk ve karakter içinde hareket eder. Dostlarının kötü şeylerini dinlemekten hoşlanmaz. Sözüne sâdiktir. Kin, haset gibi kötü sıfatlardan kaçınır. Hileden uzaktır. Her şeyi Allah için sever; her şeyden Allah için nefret eder.⁷⁵ Sülemî de fütüvveti, Allah’ın emirlerine uyma, güzel ibadet, her türlü kötülüğü bırakma, gizli ve açık ahlâkın en güzeline sarılma şeklinde tanımlayarak⁷⁶, onun ahlâkî boyutunu öne çıkarmıştır. Bunun yanında bir fetânın emanet, sıyanet, sıdk, güzel kardeşlik ve sırları (iç dünyayı) düzeltmek gibi koruması gereken beş değer olduğunu, bunları yerine getirmediği takdirde fütüvvetin de şartlarını yapmamış olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁷ Kâşânî de, fütüvvetten bahsederken, onun ahlâkî temel ilkelerini kısaca; düşmanlığı terk etmek, hatalardan kaçınmak, eziyeti unutmak, sadece gözden değil gönülden irak olana da yaklaşmak, eziyet yapana iyilik etmek ve haksızlık yapanın özrünü kabul etmek şeklinde özetler.⁷⁸ Sühreverdi ise sûfilerin ahlâkını tevâzu, îsâr, insanlarla iyi geçinmek,

73 Taeschner, “İslâm’da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu”, s. 216.

74 Doğrul; *İlk Melâmet*, s. 32.

75 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, *Ravzatu’t-Tâlibîn ve Umdetü’s-Sâlikîn (Mecmûatü resâil içerisinde bir bölüm)*, tahk. İbrahim Emin Muhammed, Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, ts., s.170.

76 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 228; a.mlf. *el-Mukaddime fi’t-Tasavvuf*, s. 50.

77 Sülemî, *el-Mukaddime fi’t-Tasavvuf*, s. 48.

78 Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebü’l-Ganâim Muhammed Kâşânî, *Letâifu’l-Âlâm fi İşârâtı Ehlil-İlhâm* tahk. Saîd Abdülfettah, Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısıriyye, 1996/1416, c. II, s. 195-196.

onlara yumuşak davranmak, affedici-hoşgörülü ve güler yüzlü olmak şeklinde belirtirken⁷⁹ aynı zamanda ehl-i fütüvvetin de sahip olması gereken ahlâkî nitelikleri açıklamış olmaktadır. Çünkü fütüvvet değerleri, tasavvufi davranışlardan başka bir şey değildir. Ancak her tasavvufi davranış fütüvvet kapsamında değerlendirilemez.

Bu genel değerlendirmeden sonra, belli başlı sûfîlerin düşünceleri göz önüne alındığında, fütüvvete yüklenen anlamlarda meydana gelen çeşitlilik, ana hatlarıyla şu şekilde tasnif edilebilir.

a. Îsâr

Sûfîler tarafından fütüvvete yüklenen anlamların en önemlilerinden birisi, îsârdır. Kısaca, başkasını kendisine tercih etmek⁸⁰ manasına gelen îsâr, fütüvvet rûhunun inşâsı için oldukça gerekli bir erdemdir. Fütüvvet bu manada, başkasının menfaatini kendi menfaatine tercih etmek ve severek ona iyilikte bulunmaktır.⁸¹ İbn-i Arabî, fetâdan bahsederken, “*îsâr, fetânın ziynetidir... o, arzular güçleriyle onu sarsa bile başkasını yeğler*” der.⁸² Bundan dolayı asıl fütüvvet; kişinin başkasının işiyle ilgilenmesi ve onun yararına hareket etmesi demektir.⁸³

İslam tarihindeki fütüvvet teşkilatının, îsâr rûhunu kurumsallaştırma ve aksiyona çevirme niyetinin ürünü⁸⁴ olarak görülmesi, fütüvvetin îsârla ne kadar özdeşleşen bir kavram olduğunu göstermektedir.

Şakik-i Belhî (v. 174/809), Cafer-i Sâdık’a fütüvvetin ne olduğunu sorduğunda, Cafer, “*Sen ne dersin?*” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Şakik, ona; “*Bize verildiği zaman şükrederiz, verilmediğinde sabrederiz*” cevabını verir. Cafer ise; “*Medine’deki köpekler de böyledir*” der. Şakik, “*Ey Resullah’ın kızının torunu, öyleyse sizin yanınızda fütüvvet nedir?*” diye tekrar sorduğunda Cafer, “*Bize verilirse onu başkasına ikram ederiz, verilmezse şükrederiz*”⁸⁵ diyerek cevap verir. Bu hadise, îsârın fütüvvetin temel bir niteliği olduğunu müşahhas bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Heyyâc b. Bistâm (v. 177/793)’in, Cafer-i Sâdık’ın, ailesine bir şey kalmayana kadar insanlara ye-

79 Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 134- 149.

80 Kâşânî, *Letâifu'l-A'lâm*, I, 257.

81 İbn-i Acibe Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mehdi el-Hasenî eş-Şazelî, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, tahk. Abdülmecid Hayyâlî, Dâru'l-Beydâ, s. 37.

82 İbn-i Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, III, 349.

83 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 390.

84 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Esmâ Yay., 1985, s. 322.

85 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 394; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 83.

dirdiğini nakletmesi de,⁸⁶ onun bu sözlerini pratikte de gerçekleştirdiğini gösterir.

Fetâ, halktan bir şey istemez ve beklenti içerisinde olmaz. Hatta başkalarının kendisinden faydalanmasını sağlamak için fakirliğini gizler; zenginliğini izhar eder. Her hareket ve davranışında başkalarının menfaatlerini kendi yararları üstünde tutar. Daima başkalarının ihtiyaçlarıyla ilgilenmeyi bir vazife bilir. Hiçbir nimeti, insanların başlarına kakarak ikrâmda bulunmaz. Başkalarından kendi hakkının tamamını istemez; buna karşılık kendisi ise, onların hakkını tam olarak verme hususunda hassas davranır.⁸⁷ Fetânın beklentiye girmeksizin sürekli başkaları için her şeyini feda etmesi, aslında hayatını Allah için adamasının bir neticesidir. Çünkü o, bu davranışlarıyla sadece Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmaktadır.

b. Cömertlik ve Misafirperverlik

Fetâ, cömert ve eli açık manasına da gelir.⁸⁸ Nitekim Cüneyd-i Bağdadî, fütüvveti, ezadan vazgeçmek ve cömert olmak anlamında kullanan sûfilerden birisidir.⁸⁹ Fetâ, hiç kimseden bir şey istemediği gibi,⁹⁰ malını ve mülkünü herkesin yararına sarf etmekten de zevk duyar. Onların bu tutumlarında Hz. Aişe'den rivayet edilen, "*Cennet cömertlerin evidir*"⁹¹ hadisinin etkili olduğu düşünülebilir.

Fütüvvet sahibi, konukları ağırlamak ve dostlara hizmette bulunmak için zahmet ve meşakkate tahammül ederek onları huzur ve istirahate ulaştırır. Yokluk zamanında kendisi için gerekli olanı onlara saçarken kendi ihtiyacını gizler, yokluğa sabreder ve huzurları bozulmasın diye onlara bu hususta bir şey duymaz. Böyle olmazsa davası laftan ibaret olur ve fütüvvetten düşer.⁹²

Fütüvvette cömertlik, sınırsız bir paylaşım ile kendisini göstermiştir. Buna Ahmed Hadraveyh (v. 240/854)'in fütüvvet reislerine vermek istediği ziyafet misal verilebilir. Bu ziyafet fikrini paylaştığı karısı, Hadraveyh'e bunun zor bir

86 İbnü'l-Cevzî Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer, *Sıfatü's-Safve*, tahk. Tânk Muhammed Abdulmün'im, İskenderiye: Dâru İbn-i Haldun, ts., I, 331.

87 Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 169-170.

88 Bk. Cevherî, *es-Sıbâh*, VI, 2452.

89 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 391.

90 Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 169.

91 Süleimî'nin eserine (*Fütüvvet*, s. 233) aldığı bu hadise, Dârekutnî sahih değil demiştir. Bk. Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacularifin b. Ali el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiî's-Sagîr*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1972, III, 362.

92 Abdurrezzak Kâşânî, *Tuhfetü'l-İhvân*, (Abdülbaki Gölpınarlı'nın "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" kitabı içinde), s. 250.

iş olduğunu ama mutlaka yapmak istiyorsa koyunlarını, sığırlarını ve eşeklerini kesip, bütün konu komşuya, herkese doyuncaya kadar et göndermesi gerektiğini söyler. Kocasını, koyun ve sığır kesmeyi anladığını, fakat eşek kesmekten maksadın ne olduğunu sorunca kadın: “*Fütüvvet ehli davet edilince, mahallenin köpekleri bile bundan faydalanması gerekir*” der.⁹³ Görüldüğü üzere, fütüvvet ehlinin en önemli hasletlerinden birisi de; “*Kim Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsa misafirine güzel ikramda bulunsun*”⁹⁴ hadisi gereği, ziyafet vermek ve ikrâmda bulunmaktır. Bunu yaparken de, kendisine asıl kalanın, elinde tuttuğu değil, sarf ettiği olduğu bilincini yaşar.⁹⁵ Ayrıca cömertlikte, mahallenin hayvanlarının doyurulmasına varıncaya kadar uzanan bir inceliğin yakalanmış olması da manidardır.

Fütüvvetin her sahasında örnek yaşantısıyla dikkati çeken Hz. İbrahim, cömertlik hususunda da şöret bulmuştur. Bununla ilgili şu olay dikkat çekicidir. Kendisine misafir gelmek isteyen bir Mecusi’ye Hz. İbrahim, Müslüman olması şartını ileri sürer. Bunun üzerine canı sıkılan Mecusi çekip gider. Akabinde Allah, Hz. İbrahim’i vahiy yoluyla ikaz ederek: “*Kâfir olduğu halde biz o kimseye elli senedir rızık veriyoruz; dinini değiştirmesini teklif etmeden bir lokma da sen verseydin ne olurdu?*” der. Yollara düşen Hz. İbrahim, Mecusi’yi bulup özür diler. Mecusi, meselenin iç yüzünü öğrenince Müslüman olur ve: “*Ne iyi Rab, düşmanı için dostunu uyarıyor*” der.⁹⁶ Bundan dolayı fütüvvet ehli, yanında yemek yiyenin velî veya kâfir oluşunu ayırt etmeksizin herkese ikrâm eder.⁹⁷

Cafer-i Sâdık, bazı insanların fütüvveti kötülükle, suçla elde edeceğini sanmasını eleştirir. Zira ona göre fütüvvet, yedirilmek için kazanılan yemektir; elde edileni yoksullara harcamaktır; doğru yolda, hayırda bulunmaktır; kimseyi incitmemektir; kötülerin fütüvvetiye düzenbazlık ve fâsıklıktan başka bir şey değildir.⁹⁸ Cafer-i Sâdık’ın fütüvvet vasfı olarak kabul edilen bir davranışı şöyledir: Medine’de hacılardan biri uykudan kalkıp para kesesini bulamayınca çaldığını zanneder. Kesesini aramak için dışarı çıkınca Cafer-i Sâdık’a rastlar,

93 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 392; Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 383.

94 Müslim, “İman”, 74.

95 Bu sözün telmih ettiği hadis şöyledir: Hz. Peygamber Hz. Âişe’ye, kesilip dağıtılmasını istediği koyun etinden geriye ne kaldığını sorduğunda Hz. Âişe, sadece bir kürek kemiğinin kaldığını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “*Desene (yâ Âişe), bir kürek kemiği hâric bepsi bizim oldu!*” buyururlar. bk. Tirmizî, “Kıyâme”, 33. Ayrıca bkz. Sülemî, *Fütüvvet*, s. 243.

96 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 391.

97 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 391; Gazalî, *Ravzatu’t-Tâlibîn*, s. 170; el-Cevziyye, *Medâricü’s-Sâlikîn*, II, 83.

98 el-Kummî, *Sefinetü’l-Bihâr*, s. 345; Gölpınarlı, *Tasavvuf*, II, 172-173.

yakasına yapışarak, kesesini aldığı iddia edip onu hırsızlıkla suçlar. Cafer de, içinde ne kadar olduğunu sorup, 'bin dinar' cevabını alınca onu evine götürür ve bu miktarı ona verir. Ancak o kişi kendi evine gidip de kesesini bulunca, koyduğu yeri unuttuğunu anlar. Utanarak üzgün bir halde Cafer'e gider ve özür dileyip aldığı paraları geri vermek ister. Cafer ise, "Biz verdiğimizizi geri almıyoruz." diyerek bunu kabul etmez. Adam tanımadığı bu kişinin sonradan Cafer-i Sâdık olduğunu öğrenir.⁹⁹ Burada Cafer'in kendisini savunmaya bile gerek duymadan, doğrudan muhatabının problemini çözmeye çalışması, fetâda cömertliğin fedakârlık boyutuyla da kayda değer bir safhaya ulaştığını göstermektedir.

Fetânın cömertlikteki inceliği, kendisinden istenmeden iyilik yapmasıdır. Örneğin, Said b. As: "Bir kimse verip vermeyeceğini bilmeyerek sana gelip yüzünü kızarttıktan sonra vallahi bütün malını da versen onun haline karşılık olmaz"¹⁰⁰ der. Bu durumda fetâ, kendisinden bir şey isteyenin psikolojik hâlini dikkate almalı ve ona karşı kırıncı bir üslup kullanmaktan kaçınmalıdır.

c. Affedicilik ve Hoşgörü

Fütüvvet, kardeş ve dostların hatasını affetmek manasına da gelir. Süfyan-ı Sevrî (v. 161/777)'nin kabul ettiği bu manaya,¹⁰¹ Fudayl b. İyâd da katılmakla birlikte¹⁰² bu kavrama, dostların kusurlarını görmezlikten gelmek gerektiğini de ilave eder.¹⁰³ Bu çerçevede fütüvvet, hiç kimsenin kötülüklerinden bahsetmemektir.¹⁰⁴ Fütüvvetteki bu anlayışa; "Eğer sen Müslümanların hatalarının peşine düşersen onları bozarsın veya bozmaya yüz tutarsın"¹⁰⁵ hadisi kaynaklık etmiştir.¹⁰⁶ Bundan dolayı ehl-i fütüvvet, hiç kimsenin kusur ve hatalarını ortaya çıkararak onların bozulmalarına neden olmaz. Bilakis günah işlediklerinde bile onların bağışlanması için tevbe eder.¹⁰⁷

Fütüvvetin icabı, insanlara evliya gözüyle bakmak, şer'i hususlara muhalefeti müstesna, kimseyi günahından ötürü ayıplamayıp mazur görmektir.¹⁰⁸ Fütü-

99 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 394; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 84

100 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 296.

101 Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, tahk. Yusuf Zeydan, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1999, s. 48; *Tasavvufun Ana İlkeleri (Sülemî'nin Risâleleri)*, trc. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 92.

102 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 390; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s.138; Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, s.190.

103 el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 83.

104 Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 92.

105 Ebû Dâvud, "Edeb", 44.

106 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 230.

107 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 245.

108 Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, s. 190.

tüvvet ve mürüvvetiyle övülen Ebû Hanife (v. 150/767)'nin¹⁰⁹ şu davranışı, buna iyi bir örnektir: O dar bir yolda yürürken birine hafifçe dokunur. Bunu fırsat bilen adam, tanımadığı için ona vurur. Ebû Hanife de bunun üzerine ona, “*Ey kardeşim şimdi ben de sana vurmaya kadirim. Ya da seni tutup Halife’ye götürebilir ve orada kısas hükmü verebilirim. Yabut da Cenab-ı Hakk’a, hakkımı al diye tazarruda bulunsam yakînim o ki, sana bela musallat eder. Ancak memnun ol ki, yarın kıyamet gününde eğer Hak Teâlâ beni cennete koyarsa sensiz cennete girmek istemem*”, der. Adam bunun üzerine yaptığından pişman olup tövbe eder ve sâlihlerden olur.¹¹⁰ Ebû Hanife’nin engin hoşgörüsü, karşısındaki insanın hatasını idrak etmesine vesile olmuştur. Böylece, haksızlık edenin özrünü kabul etmenin en güzel örneklerinden birisi olan bu davranışın müspet neticeler ortaya koyduğu görülmektedir.

Haksızlık yapan kişi mazeret beyan etmeden, onun adına mazeret bulmak da bu işin önemli bir boyutudur. Örneğin, böyle birine; “*Sen bence mazursun, çünkü hata benimdir; bende eksiklik görmeseydin, söylediğin veya yaptığın şeylerin çoğunu yapmaz ve söylemezdin*” denebilir.¹¹¹ Çünkü fetâ, halka gönül hoşnutluğuyla; kendi nefesine ise nefretle bakar. Müslüman kardeşlerine herhangi bir olumsuzluk isnat etmez. Onun nazarında herkes iyidir, hatta evliya derecesindedir. Onlarda Allah’ın emirlerine aykırı bazı şeyler gördüğünde ise o kötülüğü onlara değil de şeytana isnat eder.¹¹²

Sünnette, kötülüğü iyilikle savmak ve kabahati cezalandırmamak esastır. Ebu’l-Ahvas’ın babası, Hz. Peygamber’e; “*Ey Allah’ın elçisi! Kendisine uğradığım halde beni misafir edip ağırlamayan bir adam bana uğradığında, kendisine aynı şeyi yapabilir miyim?*” diye sorduğunda, “*hayır (sen onu ağırla)*” cevabını alır.¹¹³ Hz. Peygamber’in bu cevabı, fütüvvetin hoşgörü esaslarından, “yapılan kötülüklere iyilikle karşılık verme”nin ilham noktası olmuştur. Nitekim Sülemî’nin bu hususta naklettiği şu beyit, fütüvvette hoşgörünün yerini göstermesi açısından oldukça manidardır.

“*Tut ki sandığın gibi ben kötülük ettim, peki ama kardeşliğin sonucu nerede? Sen de benim yaptığım gibi kötülük yaparsan, faziletin ve mürüvvetin nerede kalır?*”¹¹⁴

109 Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 275.

110 İsmail Rusuhî Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukarâ*, Kahire: Bulak Matbaası, 1256, s. 184.

111 Kâşânî, *Letâifu’l-A’lâm*, II, 196.

112 Gazalî, *Ravzatu’t-Tâlibîn*, s. 169.

113 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 230. Bu hadis kaynaklarda az farklı bir metinle nakledilmektedir. Bk. Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, tahk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi, Kâhire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, ts., XIX, 276, hadis no: 606.

114 Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 92.

Bu beyitten de anlaşıldığı gibi fetâ, hoşgörünün bir gereği olarak, kendisine yapılan kötülüğe misliyle karşılık vermek yerine iyilikle mukabele etmeyi yeğler. Aksi takdirde kendisine kötülük yapandan fazla bir farkının kalmayacağını bilir.

d. Tevazu

Fütüvvet tevazu anlamını da içermekle birlikte, “*nefs adına bir erdem veya hak görmemek*” şeklinde tanımlandığında, aslında tevazuun da üzerinde bir kavram olarak anlaşılır. Şöyle ki; mütevazı, hak sahibi olduğunu görür ve onu bırakır; kendisinde erdem görür fakat daha aşağıda olanlara karşı bu erdemi gizler. Fütüvvet ehli ise erdem görmek bir yana, hiç kimseye karşı bir hakkı olduğunu iddia etmez. Bununla beraber, hak sahibi olmak bir yana, herkese karşı sorumluluk taşıdığına inanır.¹¹⁵ Salahaddin-i Uşşâkî (v. 1197/1783)’ye göre, kendisini başkasından daha erdemli görmeyen kişi, kimseye düşmanlık etmez. Çünkü düşmanlık, istenen bir hak yüzünden ortaya çıkar, fütüvvet sahibi böyle bir hakkı kendisinde zaten görmez.¹¹⁶ Fetâ, üstünlüğü ve gayreti başkalarında arar. Kendi nefsinde ise daima noksanlık görür. Bundan dolayı insanlara yaptığı kötü şeyleri terk eder. Başkalarının kendisini övmesiyle kötölemesini eşit sayar. Onların ne övmelerinden hoşlanır ne de kötölemelerinden herhangi bir üzüntü duyar.¹¹⁷

Sûflere göre, fütüvvetin inceliği, kişinin kendinde bir üstünlük ve hak görmemesidir.¹¹⁸ Bu mevzuda Cüneyd-i Bağdadî (v. 297/909) ile Ebû Hafs Haddâd (v. 260/874)’ın diyalogu dikkat çekicidir. Cüneyd, Ebû Hafs’a, “*Bana göre fütüvvet, kendinde fütüvveti görmemen ve yapmış olduğun şeyi, ‘bunu ben yaptım’ diyerek kendine nispet etmemendir*” deyince, Haddâd, “*Güzel ama bana göre fütüvvet, insaf etmek lakin insaf beklememektir*” diye cevap verir. Bunun üzerine Cüneyd, “*Arkadaşlar hadi kalkınız! Zira Ebû Hafs, Âdem ve onun zürriyetinde ilave meydana getirdi, yani eğer civanmertlik onun dediği şeyse fütüvvet konusunda Âdemoğullarının etrafında bir hat çekti. Kimse bu hattın dışına çıkamaz. Zira O, fütüvvette hepsini geçip kimsenin daha güzelini söylemeyeceği bir söz söyledi.*”¹¹⁹ der. Fütüvvetin, insaf etmek

115 Kâşânî, *Letâifu'l-Âlâm*, II, 195.

116 Uşşâkî, Salahaddin, *Mir'âtü'l-Âlâm ve Müşkilâtü'l-Ablâm*, İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin, no: 1196; İhsan Soysaldı, “Fütüvvet ve Ahilik Ekseninde Günümüze Bir Bakış”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, haz. M. Fatih Köksal, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., 2005, s. 824'den naklen.

117 Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 170.

118 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 390; Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 23; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 84.

119 Hücvirî, *Keşfü'l-Mabûb*, s. 188-189.

ancak insaf beklememek şeklindeki tarifi, Hâris b. Esed el-Muhâsibî (v. 243/857) tarafından da yapılmıştır.¹²⁰ Buna göre, kimseden insaf beklemeyen birisi, hak arayışında olmadığı için, tevazuda önemli derecelere yükselir. Cüneyd, Bağdat'tan ayrılacağı zaman, kendisini uğurlamaya gelen şeyhlerin ve fetâların, ondan fütüvvet ehlinin vasıflarını anlatmalarını istemeleri üzerine: “*Fütüvvet anlatmakla değil, fiil ve tatbikatla olur*” deyince, herkes hayrete düşer.¹²¹ Fütüvvetin kâl değil; hâlden ibaret oluşu, tasavvufla tamamen aynı usûl etrafında hareket ettiğini göstermektedir.

Fütüvvet, konumundan dolayı hiç kimseyi ayırt etmemeyi ve terk etmemeyi gerektirir.¹²² Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932)'ye göre fütüvvet, kişinin yanında mukîm ile yabancıнын eşit olmasıdır.¹²³ Gazalî'ye göre ise fütüvvet; fakirden nefret etmemek; zengine itiraz etmemektir.¹²⁴ Çünkü fetâ, fakire fakirliğinden dolayı nefret duymaz. Zengin de zenginliğinden dolayı karşısında olmaz.¹²⁵ Özetle; fetânın ikram ve hizmet hususunda, kâfiri mü'minle, fakiri zenginle, yabancıyı tanıdığıyla eşit görmesi, onun tevazu ve hoşgörüsünün zenginliğine işaret eder.

Fetâ, bilgi (mertebe) veya yaşça büyüğüne hürmet eden; küçüğüne merhamet eden; dengini ise, kendisinden üstün sayan kimsedir.¹²⁶ Burada fetânın, büyüğüne hürmet etmesinin yanında, dengini bile kendisinden üstün kabul etmesi, onun tevazu anlayışının bir yansıması olarak görülebilir.

e. Dostluk, İyi Geçinme ve Şakalaşma

Fütüvvete yüklenen anlamlardan biri de; dostlarla güzel geçinme ve şakalaşmadır. Sülemî'nin naklettiği bir hadise göre; Hz. Peygamber, “*Kim bir mü'mine latifede bulunur yahut onun küçük veya büyük dünyevî ihtiyaçlarından bir ihtiyacını görürse, kıyamet gününde onun emrine bir hizmetçi verme, Allah'ın üzerine bir hak olur.*”¹²⁷ demiştir. Ayrıca Sülemî, fütüvvetin gereğinin, dost ve kardeşlerle iyi geçinmek, eğlenmek ve gülüşmek olduğunu

120 el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 82.

121 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 429.

122 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 392.

123 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 391; Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 170; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 566; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 83.

124 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 391; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 480; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 83;

125 Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 170.

126 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 366.

127 Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, VI, 86; Sülemî, *Fütüvvet*, s. 229. Bu hadisin çok az farklı metinle rivayeti için bk. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, tahk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1986, VII, 151, hadis no: 1364 (4119).

söyledikten sonra konuya dair Cafer-i Sâdık'ın görüşünü de nakleder. Bu nakle göre; Cafer'e, Hz. Peygamber'in hayatında şakalaşma olup- olmadığı sorulur. Bunun üzerine o, Allah'ın Resûlü'nü bu hususta da büyük ahlâk ile nitelediğini ifade eder. Önceki peygamberlerde sıkıntı, üzüntü olduğunu, Hz. Muhammed (s)'in ise şefkat ve rahmetle gönderildiğini, O'nun, ümmetine şefkatinden birinin de onlarla şakalaşıp eğlenmesi olduğunu söyler. Ayrıca, hiç kimsenin kendisine bakamayacak derecede hürmet etmesini istemediği için bu şekilde davrandığını açıklar. Ardından da Muhammed Bâkır'ın kendisine aktardığı ve babalarından teselsülen gelen, "*Allah, dostlarının yüzüne somurtan insana buğz eder.*"¹²⁸ meâlindeki hadisi söyler.¹²⁹ Buna göre denebilir ki; dostlarla iyi geçinmek ve onlarla şakalaşmak küçümsenecek bir davranış değildir.

Fütüvvette dostlarla ülfet etmek, kaynaşmak önemlidir. Bu noktada, "*Mü'min, kendisiyle ülfet edilendir. Ülfet etmeyen ve ülfet edilmeyen kimsede hayır yoktur. İnsanların hayırlısı, insanlara yararlı olandır.*"¹³⁰ hadisi önem arz etmektedir. Demek ki fetâ, insanlarla güzel ilişkiler kurmakta gayretli olan kişidir.

Fetâ, ticarete de dostuna destek olur. Örneğin, ondan kâr etmeyi düşünmez. Ancak sattığı şeyin sermayesini alarak, onu büsbütün minnet altında bırakmak da istemez.¹³¹ Dostlarının yanında yaptığı iyiliği unuttur ve onların kadirlerini bilmeye çalışır.¹³² Hatta malında dostunun dilediği gibi tasarruf etmesine izin verecek kadar da anlayış ve güven sahibidir. Nitekim Allah Resûlü'nün Hz. Ebu Bekir'in malında kendi malı gibi tasarruf ettiği rivayet edilir.¹³³ Ayrıca fetâ, güvendiği kimselerin evine davetsiz olarak da gidebilir.¹³⁴ Ancak kendisini Hak'tan uzaklaştıran kişilerle ünsiyet oluşturmaz.¹³⁵ Çünkü kötü arkadaşlardan uzak durmadığında ise belalara düşmekten kurtulamayacağı farkındadır.¹³⁶

128 Süyûtî, Celâlüddîn Ebû Bekir, *el-Câmiü's-Sagîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 115. Hadisle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, II, 285.

129 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 244.

130 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Müsned*, şerh. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Kâhîre: Dâru'l-Hadis, 1994, IX, 134, hadis no: 9170; aynı eser, XVI, s. 443, hadis no: 22738; Sülemî, *Fütüvvet*, s. 233. Hadis için ayrıca bk. Süyûtî, *el-Câmiü's-Sagîr*, s. 548; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, VI, 253.

131 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 393.

132 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 290.

133 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 236-237. Bu rivayetin değerlendirmesi için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, IV, 18.

134 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 230-231.

135 Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 170.

136 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 293.

Bütün bu nitelikleriyle fetâ, dostunun hatasını bağışlayan, onu azarlamayan, Allah için seven ve ona gidip gelen, şefkatle davranan, hürmet ve ikram edendir.¹³⁷ Bu tür meziyetler, fütüvvet ehli arasında güzel geçimi artırırken; dostlukları da perçinler.

f. Vefâ

Fütüvvetin bir yönü de, ahde vefâyla ilgilidir. Fütüvvet ehlinin ilk vasfının, Hakk'a inanmak, elest meclisinde yapılan ahde sadakat olduğu ifade edilirken; diğerleri ise bu maddelerin şerhi mahiyetinde görülmüştür. Vefânın gereği; niyeti izhar etmek, mihneti gizlemektir.¹³⁸ Fütüvvette gerçek vefânın Allah'ın sıfatı olduğuna inanılır. Çünkü dostları kendisine vefâ göstermede ne kadar sadakatsizlik gösterirse göstersiz, Allah bu halde bile onlara olan lütfunu artırır, günah işlediği halde onları kovmaz.¹³⁹

Fetâ, Allah'a vefâsının yanında insanlara da vefâli olmalıdır. Bunun bir örneği şöyledir: Fetâlardan birisi, evlendiği kadının yanına girip onu ilk kez gördüğünde, onda çiçek hastalığı olduğunu fark eder. Bunun üzerine, önce gözünün ağrıdığını, birkaç gün sonra da göremediğini söyler. Yirmi yıl boyunca karısının ölümüne kadar böyle davranır. Bundan dolayı kadın da, kocasının kör olmadığını anlayamaz. Karısının vefatından sonra adam, gözlerini açıp görmeye başlayınca, ona neden böyle yaptığı sorulur. Adam da, karısındaki hastalığı görmesinin onu üzmesini istemediği için kör gibi davrandığını söyler.¹⁴⁰ Fetânın sadece, karısı üzülmeyin diye yirmi yıl gibi uzun bir zaman bu sıkıntıya katlanması, fütüvvette vefânın sınırlarının ne kadar ileri derecelere ulaştığını gösterir.

Konuyla ilgili bir başka örnek ise şöyledir: Şeyh Nasrâbâdî'ye müridleri, Ali el-Kavvâl hakkında, geceleri şarap içip, gündüzleri de meclisine gelerek sûfi geçindiği şeklinde sık sık şikâyette bulunurlar. O ise bu sözlere itibar etmez. Bir gün Nasrâbâdî, Ali hakkında konuşanlardan birisiyle yolda giderken tevâfukuken Ali'ye rastlar ve onu bir yerde sarhoşça yatar halde görürler. Bunun üzerine, *'daha hangi zamana kadar şeyhe söyleyeceğiz, kabul etmiyor, işte Ali, dediğimiz vaziyette yatıyor'* denilir. Nasrâbâdî, Ali'yi bu halde görmesine rağmen yine olumsuz bir şey söylemez ve yanındakine, onu götürüp evine yattırmasını söyler. O kişi de gerekeni yapmaktan başka çare bulamayıp bu emri yerine getirir.¹⁴¹ İşte şeyhin müridine her durumda sahip çıkması, onun fütüvvetteki engin vefâsının bir tezahürü olarak anlaşılabilir.

137 Sülemî, *Fütüvvet*, s. 330-332.

138 el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 84.

139 Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 179- 180.

140 el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 84.

141 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 395.

Vefânın üzüntüleri ve acıları paylaşma şeklindeki ilginç bir boyutu ise bazı fetâlar arasında şöyle gerçekleşir. Mürtaîş, bir gün cemaat halinde Ebû Hafs Haddâd'la bir hasta ziyaretine gittiklerini anlatır. Bu ziyaret esnasında Ebû Hafs hastaya, hastalıktan kurtulmak isteyip- istemediğini sorar. Hasta 'evet' deyince, müridlerine, 'Onun hastalığını kabul ediniz' der. Onlar da kabul ederler. Bunun üzerine hasta, hemen iyileşerek kalkar ve onlarla beraber çıkar. Ertesi gün ise cemaatin tamamı ziyaret olunacak derecede hastalanır.¹⁴² Bu davranış, fetâların vefâda geldiği yüksek dereceyi göstermektedir.

g. Hizmet

Fetânın önemli vasıflarından birisi de çevresine hizmet etmesidir. İbn-i Arabî'ye göre fetâ, her zaman hizmet konumunda bulunur. Hz. Peygamber'in "Kavmin hizmetkârı onların efendisidir"¹⁴³ hadisi gereğince, insanlara hizmetten geri durmaz. Hizmeti efendilik olan kimse ise tam bir kuldur. Bu bağlamda, üstün olan, zayıf kimseye karşı onu gözeterek fütüvvetin gereğini yapandır.¹⁴⁴

Fetâ, hizmetini sadece insanlardan değil, en zayıf canlılardan bile esirgememelidir. Rivayete göre bir grup fetâ, arkadaşlarından birini ziyarete gittiklerinde ev sahibi, hizmetçiye sofrayı hazırlamasını söyler. Ancak hizmetçi sofrayı hazırlamaz. Bunun üzerine o, talimatını iki-üç kez daha tekrarlar; ancak durum değişmez. Buna şahit olan fetâlar birbirlerine bakıp, "Bir adamın kendisine karşı gelen birine iş vermesi fütüvvetten değildir" diye görüş bildirirler. Ev sahibi hizmetçiye sofrayı hazırlamayı niçin geciktirdiğini sorar. Hizmetçi de, sofrada karınca olduğunu, böyle bir sofrayı fetâlara hazırlamanın edebe uymadığını; karıncayı kaldırıp yiyeceklerden kovmanın da fütüvvetle yakışmadığını söyler. Bu yüzden de, karınca kendiliğinden gidinceye kadar beklediğini ifade eder. Karıncanın gidişine kadar bir süre oyalanan fetâlar, o hizmetçiye, "Ancak senin gibisi fetâlara hizmet edebilir" diyerek takdirlerini sunarlar.¹⁴⁵

İbn-i Arabî hizmetçinin karıncaları kovmayıp da beklemesini yorumlarken, fütüvvet ehlinin metanetli olduğunu, onların zorlamasının, ancak kendi nefislerine yönelik olabildiğini söyler. Bundan dolayı gücü olmayan kimsenin fütüvvet ve bağışlamasından bahsedilemeyeceğini ifade eder.¹⁴⁶ Söz konusu

142 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 395.

143 Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs*, Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân, ts.; Dımaşk: Mektebetü'l-Gazalî, ts., I, 462-463.

144 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 369.

145 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 394; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 84.

146 İbn-i Arabî, bu hususta, Allah'ın kendini Kur'an'da rızık verici, güç ve metanet sahibi olarak nitelendirdiğini nazara verir. (Saffat, 37/ 137-138). Ona göre; güçte metanetin

kişinin ikramda geciktiği için konuklara karşı fütüvvetin gereğini yapmamasını ise, vaktin hükmü ve şeriattaki hâle yakınlık anlayışıyla izah eder. Herkesi aynı anda memnun etmenin mümkün olmadığı durumlarda, taraflardan vaktin hükmüne ve şeriattaki hâle hangisinin daha yakın olduğuna bakılarak hizmete etmeye karar verilir. Hizmetçi, bu esas çerçevesinde fütüvvetin gerektirdiği bir davranışta bulunarak öncelikle yakınında olan karıncaları beklemiş, misafirleri ise bekletmiştir. İbn-i Arabî, şeyhi Ebû Abbas el-Ureybî'nin "*Yakın olan iyiliğe daha layıktır*" sözüne karşı duraksamadan, "*Tabii ki, Allah'a yakın olanlar*" cevabını verir.¹⁴⁷ Diğer bir ifadeyle; hizmet etme hususunda taraflar arasında tercih yapmak zorunda kalan fetâ, Allah'a yakınlık yanında, vaktin hükmüne ve şeriattaki hâline bakarak öncelikli olanı belirler.

Ebu Abdullah Turûğbazî (v. 350/961),¹⁴⁸ bir kimsenin bütün ömrü boyunca, fütüvvet ehlinden birine bir gün bile hizmet etse, bu hizmetin bereketi ve feyzinin ona erişeceğini söyler. Sonrasında da, "*Tüm ömrünü onlara hizmet uğrunda tüketenin hâli nasıl olur? Varın kıyas edin*" diyerek,¹⁴⁹ yapılan hizmetin karşılığının bir zaman sonra kişiyi nasıl bulacağını ifade eder.

h. Nefis Mücâhedesı

Fetânın, davranışlarında güzel ahlâkı muhafaza edebilmesinde, nefsi ile mücâhedesı oldukça önem kazanmaktadır. Çünkü fütüvvet, peygamberlerin sünneti üzerine Allah'tan gelen meşru ilmin nefsin hevası ve aklın delilleri üzerinde etkili olmasıdır.¹⁵⁰ Hz. Musa, fütüvvetin ne olduğunu sorduğunda, Rabbi'nden '*Nefsini, Ben'den tertemiz aldığın gibi yine aynı şekilde Bana temiz olarak geri getirmendir*' cevabını almıştır.¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel (v. 241/856), fütüvveti, Allah korkusundan nefsin hevâlarının terk edilmesi olarak görür.¹⁵² Benzer şekilde Muhammed b. Ali et-Tirmizî (v. 320/932)'ye göre de fütüvvet, kişinin Allah için, nefesine düşman olmasıdır.¹⁵³ Nitekim fetâ, nefis putunu kıran kimsedir. Her insanın putu kendi nefsidir. Bu durumda her kim nefsinin

bulunması, gücü katmerleştirir. Allah fütüvvet ehlini de bu şekilde nitelemiştir. Fütüvvet, güç ve metanet sahibi olması dolayısıyla, fütüvvette herhangi bir zayıflık bulunmaz. Bk. İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 365.

147 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 369.

148 Hayatı için bk. es-Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyn, *et-Tabakâtü's-Sûfiyye*, Kâhire: Kitâbu's-Şa'b, 1998, s. 170- 171.

149 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 591.

150 Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 183.

151 Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 182.

152 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 391; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, s. 83.

153 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 390; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 567; el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, s. 83.

arzularına karşı çıkarsa o kişi gerçek bir fetâdır.¹⁵⁴ Kısaca fütüvvet, Allah'la kul arasındaki nefis putunun kırılmasıdır. Hz. İbrahim, putları aynı zamanda kendisi için kırmıştır. Bundan dolayı fetâ; Allah yolunda bir put kırandır.¹⁵⁵ İbn-i Arabî, fütüvvetin aslını, nefsin hazzından kaçmak ve Rabbin tevhidini îsâr eylemek şeklinde tarif ettikten sonra, Hz. İbrahim'in nefsinin hazzından çıkıp, Allah'ın tevhidini istemesini ve ateşe atılmasını buna örnek gösterir. Hz. İbrahim'in nefsinin ateşe atması eğer Rabbinin emriyle gerçekleşmiş ve o, buna mukabil nefsinin ateşe atmışsa bu büyük bir fütüvvettir. Şayet Rabbinin emri olmadan bu tercihi kendisi yapmış ise yine fütüvvettir. Çünkü her halükârda Rabbinin emrini nefsinin arzusuna tercih etmiştir.¹⁵⁶

Fetâ, elinden geldiği kadar birer put olan nefsinin kötü istek ve arzularını kırmağa çalışır.¹⁵⁷ Ahmed er-Rifâî (v. 578/1182) çocuğuna nasihat ederken, Hz. İbrahim'in zâhir putları kırmadıkça fetâ namını, yiğit unvanını alamadığını; onun da, yiğit namını alabilmek için içindeki beş putu kırması gerektiğini söyler. er-Rifâî'ye göre, bu beş put; nefis, hevâ, şeytan, dünyalığa meyil ve nefsanî hazlardır.¹⁵⁸ Görüldüğü üzere fütüvvette, nefsin arzularının bir put olarak algılanması, sûfler arasında yaygın bir düşüncedir.

İbn-i Arabî'ye göre fetâ, fetih ve fütühât sahibi olduğundan dolayı onda serkeşlik bulunmaz. Zira o, arzusunu kendisine itaat ettirmiş ve boyun eğdirmişdir.¹⁵⁹ Fetâ, nefsi, doğası ve alışkanlıkları üzerinde hükümlenmiş olan güçlü kimsedir. Bu makâmda, fetâ grubundan sadece Melamîler bulunabilir. Çünkü Allah, onları kendi nefislerine yönlendirmiş ve kendisinden bir rûh ile nefislerine karşı onları desteklemiştir. Nefsi üzerinde tam tasarruf ve yönlendirme, geçerli yargı ve galip hüküm onlara aittir.¹⁶⁰

Cafer b. Muhammed Huldî (v. 348/959)'ye göre fütüvvet, nefsi aşağılamak ve Müslümanlara duyulan sevgiyi yüceltmektir.¹⁶¹ Fütüvvet ehli olanlar, Rableri için kendi nefislerinin kötü isteklerine karşı düşmanlık ederken, başkalarına karşı ise husumet beslemezler.¹⁶² Başkaları kötülük etseler bile, iyilikle muamele ederler. Bu tavır, kendisini ve nimetini inkâr eden kimselere Allah'ın rızık ver-

154 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 391.

155 el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 83.

156 Ankaravî, *Minbâcu'l-Fukarâ*, s. 182- 183.

157 Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 170.

158 Osmanoğlu Şeyh Ahmed, , *Gülzar-ı Sofiyye (Kaside-i Tâiyye Şerbi)*, trc. Abdullah Develioğlu, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1961, s. 31.

159 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, VIII, 108.

160 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 367.

161 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 783.

162 Gazalî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 170.

mesine benzetilir. Onlar, arzuları kendilerine baskın gelmediği ve nefsin yaratılış özelliği olan övülmeyi, teşekkür almayı ve tanınmayı sevmek gibi özelliklerden arındıkları için, nefislerine karşı büyük güç sahibidirler.¹⁶³ Bundan dolayı tasavvufta olduğu gibi fütüvvette de, nefsin üzerinde hâkimiyet sağlamak için övgüden ve şöhretten uzak durmak, temel bir şarttır. Kişide bu tür zaaf olduğu sürece nefsiyle tam mücâhede etmesi ve neticesinde nefis tezkiyesini sağlaması mümkün görülmemektedir.

Sonuç

Fetâ ve fütüvvet kavramları, lügatte her ne kadar genç ve gençlik anlamına gelse de, tasavvufi açıdan gençlikteki kuvveti ifade etmektedir. Çünkü kişi, kuvvetine sahip olmadığı bir hususta fütüvvet gösteremez. Bundan dolayı, yaşı ne olursa olsun, fütüvvet davranışlarını gerçekleştirme kuvvet ve iradesine sahip herkes fetâ kapsamında değerlendirilir. Birey, yaş olarak genç olmadığı halde sahip olduğu erdemlerle de fetâ (delikanlı, yiğit) olarak kabul edilir.

Bir kısım cahiliye devri şiirlerinden, fütüvvet değerlerine ait izlerin İslâm öncesine kadar uzandığı görülmektedir. Fütüvvet, sûfiler tarafından da, tasavvufun ortaya çıktığı andan itibaren titizlikle ele alınmıştır. Öyle ki; zamanla tasavvuf terminolojisi içerisinde kendisine önemli bir konum edinmiştir. Böyle olmasında onun, peygamberane bir yaşam tarzını yansıttığının etkisi büyüktür. Zira Kur'an'da, bazı peygamber ve şahsiyetler fetâ/yiğit olarak anılmıştır. Bundan dolayı sûfiler, fütüvvetin Hz. Âdem'le başladığı ve en ideal temsilcilerinin peygamberler olduğu kanaatindedir. Örneğin; Hz. İbrahim, tevhid mücadelesi için ateşe atılmayı göze aldığı ve kurban edilmesi emredildiğinde oğlunu feda etmekten çekinmediği; oğlu Hz. İsmail de bu uğurda kendi canını vermekten kaçınmadığı için fütüvvetin öncülleri arasında görülmüştür. Yine Hz. Yusuf, kardeşlerini affetmekle; diğer peygamberler ise öne çıkan farklı davranışlarıyla fütüvvet ehlinin örnek aldığı insanlar olmuştur. Bu bağlamda, bütün davranışlarıyla insanlığa en güzel örnek olan Hz. Muhammed (s)'i de, "seyyidü'l-fityân (yiğitlerin efendisi)" olarak isimlendirilmiştir. Böylece, söz konusu kavramın, Kur'an ve Sünnetle irtibatı vurgulanmıştır.

Hz. Muhammed (s)'den sonra, tarikat verasetinde olduğu gibi fütüvvet de, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den ziyade, Hz. Ali kanalıyla mü'minlere intikal etmiştir. Tasavvuf tarihinde ise Hasan-ı Basrî'den itibaren bir kısım sûfilerin "fetâ", "ehl-i fütüvvet" ve "seyyidü'l-fityân" gibi unvanlarla anıldığı bilinmektedir.

163 İbn-i Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 367.

Sûfiler fütüvvetle, İslâm'ın gençlik ve yiğitlik anlayışını orijinal bir tarzda idealize etmeye çalışmıştır. Buna göre; fetâ (yiğit), sağlam bir inanca sahip, nefesine hâkim olan, suç ve hatayı hep kendinde ararken başkalarına hoşgörüyü bakan ve onlar için hiçbir fedakârlıktan geri durmayan, dünyanın aldatıcı hiçbir yönüne iltifat etmeyen ve her türlü güzel davranışları kazanarak Allah'ın rızasına ulaşmayı hedefleyen bir karaktere karşılık gelmektedir. Bundan dolayı ilk dönem sûfilerin fütüvvetle alakalı eserleri, ideal birey ve toplumun inşâsını hedefleyen “Abbasi Fütüvvet Kurumu” ve “Âhilik” gibi büyük fütüvvet teşkilatlarına ilham kaynağı olmuştur.

Sûfiler, fütüvveti kendi anlayışlarına göre şekillendirmiş ve tasavvufî bir makâm olarak literatürlerine kazandırmışlardır. Özellikle de fütüvvette var olagelen cömertlik, yiğitlik ve îsâr gibi erdemlere sahip çıkmakla birlikte, bu kavrama yeni anlamlar yüklemekten de geri durmamışlardır. Böylece süreç içerisinde fütüvvet, tasavvufî ve ahlâkî açıdan pek çok manayı bünyesinde barındıran şemsiye bir kavram haline gelmiştir. Bu çerçevede makalede sûfilerin fütüvvete yüklediği îsâr, cömertlik, hoşgörü, tevazu, insanlarla iyi geçinme, vefâ, hizmet ve nefis mücâhedesini gibi anlamlar üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur.

Kaynakça

Abduh, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1947, c. I-XII.

Abdulmevlâ, Muhammed Ahmed, *el-Ayyârün ve Ş-Suttâru'l-Bağâdide fi't-Târîhi'l-Abbâs*, İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1990.

Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Beyrut: Müessesetü Menâhili'l-İrfân, ts.; Dimaşk: Mektebetü'l-Gazalî, ts., c. I.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Müsned*, şerh. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1994, c. IX, XVI.

Ankaravî, İsmail Rusuhî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, Kahire: Bulak Matbaası, 1256.

Anadol, Cemal, *Abîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001.

Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.

Attâr, Ferîdüddîn, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1984.

Bayram, Mikail, *Abi Evren Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1995.

Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.

Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîbu'l-Buharî*, Riyad: Beytû'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998.

Cevdet, Muallim, "İslam-Türk Teşkilat-ı Medeniyesinden Ahiler Müessesesi", *Büyük Mecmua*, İstanbul 1919, sayı: 5-10.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Lügati ve Sihâhü'l-Arabiyye*, tahk. Ahmed Abdulgafûr, Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1984, c. V, VI.

el-Cevziyye, İbn Kayyım, *Medâricü's-Sâlikîn*, tahk. Rıdvân Câmî' Rıdvân, Kâhire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2001, c. II.

Çağatay, Neş'et, "Fütüvvet-Ahi Müessesesi'nin Menşei Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1952, sayı:1-3.

_____, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1974.

Demirtaş, Funda, "Fütüvvet Kavramının/Kurumunun Askerî ve Siyasî Mahiyeti", *Uluslararası Ahilik Sempozyumu (Kalite Merkezli Bir Yaşam)*, edit. Ali Çavuşoğlu, Kayseri 2011.

Doğrul, Ömer Rıza, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet (Melâmete Ait En Eski Vesikanın Tercümesi)*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1950.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud, (Kitâbu'l-Edeb)*, Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1424.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, tahk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1986, c. VII.

Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Riyâzu't-Tâlibîn ve Um-detü's-Sâlikîn (Mecmûatü Resâil içerisinde bir bölüm)*, tahk. İbrahim Emin Muhammed, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Akademik Yay., 2011.

_____, Abdülbâki, *Tasavvuf*, İstanbul: Elif Kitabevi, 2009, c. II.

Hartmann, Richard, "es-Sülemî'nin Risâletü'l-melâmetiyyesi", trc. Köprülüzâde Ahmed Cemal, Daru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, yıl: 3, Nisan- Mayıs 1340, sayı: 6, s. 277-322.

Herevî, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Kâhire: Matbaa-i Mustafa, 1966.

Hücvirî, Ali b. Osman Cüllabî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

İbn-i Acibe, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, tahk. Abdülmecid Hayyâlî, Dâru'l-Beydâ.

İbn-i Arabî, Ebu Bekr Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, tash. Ahmed Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999, c. I-IX.

İbn-i Asâkir, Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, *Târihu Medineti Dımaşk*, tahk. Ömer b. Gurâme el-Umrevî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

İbnü'l-Cevzî Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer, *Sıfatü's-Safve*, tahk. Târik Muhammed Abdulmün'im, İskenderiye: Dâru İbn-i Haldun, ts., c. I-II.

İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts., c. V.

Kara, Mustafa, "Fütüvvet- Melâmet Münasebeti", *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Yayılcık Matbaası, 1986.

Kâşânî, Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ebü'l-Ganâim Muhammed, *Letâifu'l-A'lâm fi İşârâti Ehli'l-İlhâm* tahk. Saîd Abdülfettah, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1996/1416, c. I- II.

el-Kaysî, Nûrî Hamûdî, "el-Fütüvvetü Tetavvur ve Delâle", *Madjallat al-Madjma al-İlmi al-Iraqi*, sayı: 3, c. XXXIV, Bağdad 1983.

el-Kummî, Abbâs b. Muhammed Rızâ, *Sefinetü'l-Bihâr*, Necef: Matbaatü'l-İlmiyye, 1355.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle: Beyrut, 2006, c. I- XXIV.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk. Abdulhalim Mahmud- Mahmud b. Şerif, Kahire: Dâru's-Şa'b, 1989/1409.

Küçükdağ, Yusuf, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, (Ahilik Teşkilatının Kurulması ve Faaliyetleri ile ilgili bölümler), Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.

Muhammed, Abdulazîz, *el-Fütüvvetü fi'l-Mefhûmi'l-İslâmî (Dirâsetün fi'l-Ahlâki'l-İslâmî)*, İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 1998.

el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacularifin b. Ali, *Fey-zü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiü's-Sagîr*, c. II-III, IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1972.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîbu Müslim*, Riyad: Bey-tü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sûfliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yay., 1996.

_____, “Fütüvvet”, *DİA*, c. XIII.

Osmanoğlu Şeyh Ahmed, , *Gülzar-ı Sofiyye: Kaside-i Tâiyye Şerhi*, trc. Abdullah Develioğlu, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1961.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Esmâ Yay., 1985.

Ridgeon, Lloyd, *Morals and Mysticism in Persian Sufism; A History of Sufi-Futuwwat in Iran*, New York: Routledge, 2010.

Sarıkaya, Saffet, “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, 1999.

Soysaldı, İhsan, “Fütüvvet ve Ahilik Ekseninde Günümüze Bir Bakış”, *I. Abi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, haz. M. Fatih Köksal, Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., 2005.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-Meârif (İhyâu Ulûmi'd-Dîn* in mülhakı olarak basılmıştır), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts., c. V.

Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyn, *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*, tahk. Yusuf Zeydan, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1999.

_____, *et-Tabakâtü's-Sûfiyye*, Kâhire: Kitâbu'ş-Şa'b, 1998.

_____, *Kitâbu'l-Fütüvvet*, (Mecmua-i Âsâr'ın II. cildi içerisinde) yay. Nasrullah Pürcevani, Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1372.

_____, *Tasavvufun Ana İlkeleri (Sülemî'nin Risâleleri)*, trc. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

Süyûtî, Celâlüddîn Ebû Bekir, *el-Câmiü's-Sagîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, tahk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Kâhire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, ts., c. XIX.

Taeschner, Franz, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, sayı: 1-4, Ekim 1953- Temmuz 1954.

"İslâm'da Fütüvvet Teşkilâtının Doğuşu Meselesi ve Tarihî Ana Çizgileri", trc. Semahat Yüksel, *Bellekten*, c. XXXVI, sy. 142, Nisan 1972.

Tek, Abdurrezzak, *Tasavvufî Mertebeler*, Bursa: Emin Yay., 2008.

Torlak, Ömer, "Ahilik ve İş Ahlakı", *Uluslararası Ahilik Sempozyumu, (Kalite Merkezli Bir Yaşam)*, edit. Ali Çavuşoğlu, Kayseri 2011.

Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998.

Zakzuk, Mahmud Hamdi, "Fütüvvet", *el-Mevsûatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmme*, Kâhire 2001.

Zebidî, Seyyid Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs*, tahk. Abdülmecid Katâmiş, Kuveyt 2001, c. XXXIX.

ez-Zehabî, Şemsüddin b. Ahmed, *Mîzânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, tahk. Ali Muhammed Muavvaz- Adil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995, c. V.

Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyu'ni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998, c. I-VI.